

Clément Oury, *Le duc de Marlborough. John Churchill, le plus redoutable ennemi de Louis XIV*, Perrin, Paris 2022, ss. 504

John Churchill, książę Marlborough pozostaje bez wątpienia jedną z najistotniejszych figur przełomu XVII i XVIII w., która odcisnęła widoczne piętno na losach swej ojczyzny i całej Europy. Dotychczas doczekaliśmy się na polskim rynku wydawniczym jednej beletryzowanej biografii tego polityka i wojskowego. Chodzi o wydaną z górą cztery dekady temu popularną książkę George’a Bidwella¹. Dalece niewystarczająca jest również dostępna w naszym języku literatura przedmiotu, dotycząca epoki, w której żył. To tym bardziej dojmujące, że czas działalności Churchilla w dorosłym życiu okazał się przełomowy dla dalszych losów Anglii, Szkocji i Irlandii. Obejmuje on okres od tzw. chwalebnej rewolucji 1688 r. aż do osadzenia na tronie świeżo utworzonej Wielkiej Brytanii elektora hanowerskiego Jerzego Ludwika². W tym kontekście warto zwrócić uwagę na nową biografię księcia Marlborough, która ukazała się dwa lata temu we Francji w prestiżowej serii wydawnictwa Perrin. Tym bardziej że jest to pierwsza od dekad próba nakreślenia pełnego portretu tej postaci przez historyka spoza kręgu anglosaskiego.

Zadania tego podjął się Clément Oury, specjalista z zakresu historii wojskowości w dobie *ancien régime*’u, który wiele lat poświęcił badaniom nad wojną o sukcesję hiszpańską³. Ich zwieńczeniem stała się szeroka, rzetelna synteza tego konfliktu, opublikowana w 2020 r.⁴ W tych okolicznościach Oury zajął się jednym z kluczowych graczy na tej wojnie. Kontekst wspomnianego konfliktu widoczny jest od samego początku w recenzowanej biografii Churchilla. Już w tytule autor charakteryzuje go, za Wolterem, jako „najgroźniejszego wroga Ludwika XIV”. Na wstępie warto też dodać, że dzieło to zyskało sobie spore uznanie nad Sekwaną. Autor otrzymał za nie nagrodę historyczną Fundacji Stéphane’a Berna oraz nagrodę za książkę historyczną 2023 r. pałacu wersalskiego.

Dzieło Oury’ego należy usytuować w szerszej panoramie francuskiej literatury naukowej poświęconej tej epoce. W tamtejszej biografistyce możemy odnaleźć liczne pozycje dotyczące postaci z przełomu XVII i XVIII w. Historycy wybierają jednak przede wszystkim postacie związane z historią rodzimą. Ów gallocentryzm jest w tym wypadku zupełnie zrozumiały, biorąc pod uwagę to, w jak ogromnym stopniu Wielki Wiek Ludwika XIV zaważył

¹ G. Bidwell, *John i Sara księstwo Marlborough*, przeł. A. Bidwell, Katowice 1982.

² Odnoszą się do tego jedynie fragmenty dzieł. Zob. S. Grzybowski, *Pretendenci i górale. Z dziejów unii szkocko-angielskiej*, Warszawa 1971; J.Z. Kędzierski, *Dzieje Anglii 1485–1939*, t. 1: 1485–1830, Wrocław 1986; M. Niemojewska, *Ostatni Stuartowie*, Warszawa 1992; H. Zins, *Historia Anglii*, Wrocław 1971.

³ W 2011 r. obronił na Paris Sorbonne (Paris IV) doktorat zatytułowany „Blenheim, Ramillies, Audenarde. Les défaites françaises de la guerre de Succession d’Espagne (1704–1708)”.

⁴ C. Oury, *La Guerre de Succession d’Espagne. La fin tragique du Grand Siècle 1701–1714*, Paris 2020.

na dalszych losach Francji i całej Europy⁵. Równocześnie biografie poświęcone postaciom, które odcisnęły piętno na historii nowożytnej Anglii, są relatywnie nieliczne⁶, badacze zaś koncentrują zwykle zainteresowanie na epoce Tudorów⁷. Wśród autorów francuskich, którzy poświęcili się badaniom nad interesującym mnie okresem, należy wyróżnić przede wszystkim Bernarda Cottreta i Edmonda Dziembowskiego⁸.

Recenzowaną pozycję wypada określić jako biografię polityczno-wojskową. Warto docenić polityczny wymiar tej książki, tym bardziej że wiele z dawniejszych dzieł poświęconych księciu Marlborough traktowało go nieco jednostronnie, skupiając się jedynie na militarnych osiągnięciach tego brytyjskiego wodza. Tymczasem Oury kreśli szerszy portret. Główny trzon narracji ma charakter chronologiczny. Autor opisuje awans swego bohatera, urodzonego rok po ścięciu króla Karola I. Wiedzie on z szeregów gentry aż do najwyższych urzędów i godności za panowania królowej Anny. Później zaś przedstawia odsunięcie go na boczny tor i próby powrotu do łask oraz ostatnie lata życia, przypadające już na czas panowania Jerzego I. Uzupełnieniem tej narracji jest wstęp zarysowujący syntetyczny obraz dorobku historiografii dotyczącej Churchilla. Odrębny charakter mają także problemowe rozdziały kończące recenzowane dzieło, w których Oury opisuje starania swego bohatera w zakresie kreowania własnego wizerunku, jak również dokonuje podsumowującej oceny jego zasług i charakteru.

Na początku warto zwrócić uwagę na wspomniany wyżej wstęp w recenzowanym dziele. Świadczy on o bardzo dobrym rozpoznaniu zarówno brytyjskiej tradycji dziejopisarskiej, jak i najświeższych pozycji poświęconych księciu Marlborough. W ciekawy i przekonujący sposób Oury kreśli główne linie interpretacji opisywanej postaci, rozciągające się od czarnej legendy wykreowanej przez historyków whigowskich na czele z Thomasem Macaulayem i Georgem M. Trevelyanem aż do apologii, dokonanej piórem samego Winstona Churchilla w ogromnej, wielotomowej biografii swojego przodka, wydanej w latach 1933–1938. Pokazuje również, jak bieżąca sytuacja polityczna Wielkiej Brytanii wpływała na interpretację postawy księcia Marlborough. Także w dalszej części pracy Oury odnosi się często do dorobku historiograficznego. Nie waha się przed wejściem w polemikę oraz falsyfikacją istotnych tez dawniejszych historyków.

Dalej, w głównej części pracy, biograf początkowo rzetelnie przedstawia ogólny zarys sytuacji na Wyspach Brytyjskich w momencie narodzin Johna Churchilla. Podrozdziały pokazujące szerszy zarys problemów epoki stanowią integralną część recenzowanego dzieła i przeplatają się z narracją ściśle biograficzną. Postać Marlborough staje się pośrednio

⁵ Wśród wydanych niedawno biografii zaliczających się do tego nurtu warto wymienić: A. Dupilet, *Le Régent. Philippe d'Orléans, l'héritier du Roi-Soleil*, Paris 2020; P.L. Lensel, *Le duc du Maine. Le fils préféré de Louis XIV*, Paris 2021; E. Lurgo, *Marie Adélaïde de Savoie. Duchesse de Bourgogne, mère de Louis XV*, Paris 2024; Th. Sarmant, *L'envers du Grand Siècle. Madame Palatine, le défi au Roi-Soleil*, Paris 2024.

⁶ Zob. M. Duchein, *Les derniers Stuarts (1660–1807)*, Paris 2006; E. Dziembowski, *Les Pitt. L'Angleterre face à la France 1708–1806*, Paris 2006; A. Boulaire, *Charles II le joyeux monarque. Roi d'Angleterre (1630–1685)*, Paris 2013.

⁷ I. Fernandes, *Marie Tudor. La souffrance au pouvoir*, Paris 2016; C. Michon, *Henri VIII. La démesure au pouvoir*, Paris 2022.

⁸ B. Cottret, *La Glorieuse Révolution d'Angleterre (1688)*, Paris 1988; tenże, *Cromwell*, Paris 1992; tenże, *La révolution anglaise 1603–1660. Une rébellion britannique*, Paris 2015; E. Dziembowski, *Les Pitt*; tenże, *Le siècle des révolutions 1660–1789*, Paris 2019.

wehikułem, dzięki któremu poznajemy okres głębokich przeobrażeń, których na przełomie XVII i XVIII w. doświadczyły Wyspy Brytyjskie. Autor podnosi liczne zagadnienia o charakterze wojskowym, międzynarodowym, konfesyjnym itd. Stanowią one bez wątpienia ogromną zaletę książki. Pozwalają jasno zarysować uwarunkowania, w których działał Marlborough. Sprawia to, że wykład jest klarowny, a cała książka przystępna dla szerszego grona odbiorców. Szczególnie zajmujące okazały się dwa podrozdziały, a mianowicie ten poświęcony konstrukcji ówczesnego brytyjskiego systemu wyborczego oraz tamtejszych stronnictw politycznych (s. 142–145), a także ten o ewolucji wojskowości europejskiej w drugiej połowie XVII w. (s. 179–185).

Następnie Oury rekonstruuje historię rodzinną Churchillów. Zwraca uwagę na ich skromne pochodzenie oraz nieprzejednanie rojalistyczną postawę ojca swego bohatera, który w dobie wojny domowej dzielnie walczył w armii królewskiej. Równocześnie autor określa go jako człowieka „wiernego, lecz niefortunnego” (s. 34). Ta charakterystyka ojca to istotny kontrpunkt dla historii syna, gdyż pytania o zdradę i chciwość, stanowiące trzon czarnej legendy księcia Marlborough, będą pojawiać się wielokrotnie na kartach recenzowanej biografii.

Ścieżka kariery skromnego szlachcica rozpoczęła się, gdy w wieku kilkunastu lat związał się, dzięki swej starszej siostrze Arabelli, z dworem księcia Yorku, przyszłego króla Jakuba II. Niepomniernie na jego dalszych losach zaważyło zawarcie małżeństwa z Sarą Jennings, która towarzyszyła mu zawsze w życiu osobistym i politycznym. W tej części autor opisuje też pierwszą szkołę rzemiosła wojskowego, którą przeszedł John w armii Ludwika XIV w dobie wojny Francji z koalicją. Kolejne lata, naznaczone konfliktem dotyczącym sukcesji po śmierci Karola II, Churchill spędził w najbliższym otoczeniu katolickiego następcy tronu Jakuba.

Za niezwykle zajmujący należy uznać rozdział poświęcony ważkiej roli Churchilla w wydarzeniach tzw. chwalebnej rewolucji (s. 79–101). Oznaczało to dla niego zdradę Jakuba II. Biograf nie tylko opisuje jego posunięcia, ale też stara się zgłębić motywacje kierujące bohaterem, a idąc dalej, zastanawia się nad wydźwiękiem rewolucji jako takiej. Przy czym w optyce Oury’ego wydarzenia te pozbawione są determinizmu charakterystycznego dla opisu zawartego w *Le siècle des révolutions (1660–1789)* Dziembowskiego⁹. Widać tu ponownie dobrą znajomość historiografii brytyjskiej, dzięki czemu czytelnik może zapoznać się ze zróżnicowanymi interpretacjami tego niezwykle istotnego wydarzenia.

Choć Churchill walnie przyczynił się do wyniesienia na tron Marii i Wilhelma Orańskiego, a oni uhonorowali go upragnionym tytułem księcia Marlborough, to relacje między panującymi a rosnącym w siłę arystokratą okazały się na dłuższą metę chłodne i wyboiste. To zaś doprowadziło go do ustanowienia kontaktów z dworem zdetronizowanego króla, który schronił się w podparyskim Saint Germain-en-Laye. Będą one trwały z przerwami przez wiele lat, a ich przebieg i intencje za nimi stojące stanowią jedną z najbardziej niejasnych kart biografii tego brytyjskiego wodza i polityka. Ponadto małżeństwo Churchillów żywo wspierało księżniczkę Annę, z którą Sara pozostawała w wieloletnich zażyłych relacjach. Te bliskie związki zaprocentowały dalszym wyniesieniem obojga małżonków w następstwie nagłej śmierci Wilhelma Orańskiego i objęcia władzy przez Annę w marcu 1702 r.

Najobszerniejsza część dzieła siłą rzeczy poświęcona jest szczytowemu okresowi kariery wojskowo-politycznej Churchilla, który przypadł na czas wojny o sukcesję hiszpańską

⁹ Zob. E. Dziembowski, *Le siècle des révolutions*, s. 17–188.

(s. 121–320). Widać tu wyraźne odbicie wieloletnich studiów Oury’ego nad tym konfliktem. Od tego momentu narracja zaczyna toczyć się w rytm kolejnych kampanii Marlborough. Autor w zajmujący sposób kreśli kolejne sukcesy militarne księcia, grożące w efekcie zaprzepaszczeniem przez Francję wszystkich zdobyczy terytorialnych uzyskanych przez Ludwika XIV. Zauważa też relacje łączące Churchilla z drugim wielkim wodzem tej wojny, a mianowicie Eugeniuszem Sabaudzkim. Nie pozostaje przy tym bezkrytyczny wobec swego bohatera, wskazując na fakt braku jego wcześniejszego doświadczenia w dowodzeniu liczącymi dziesiątki tysięcy żołnierzy armiami.

Równocześnie nie ogranicza się jedynie do analizy strategicznej kolejnych kampanii oraz taktycznej konkretnych bitew¹⁰, ale ukazuje także międzynarodową grę interesów toczącą się w koalicji antyfrancuskiej. Zauważa dyplomatyczną rolę Marlborough w negocjacjach, w wyniku których powstały zręby sojuszu antyfrancuskiego. Podkreśla również jego znaczenie jako głównodowodzącego w łagodzeniu konfliktów i zachowaniu spójności relacji między dworami sprzymierzonymi przeciw Ludwikowi XIV, czemu Churchill dał wyraz chociażby w dobie negocjacji pokoju w Altranstädt i przy okazji sporów o zarząd nad zajętymi terytoriami Niderlandów Hiszpańskich. Istotne okazały się też jego wieloletnie relacje z Holendrami, którzy zachowywali zwykle daleko idącą wstrzeźliwość wobec śmiałych planów ofensywnych kreślonych przez angielskiego wodza.

Opis zaangażowania bohatera na kontynencie przeplatany jest z brytyjską grą polityczną. W tym czasie książę Marlborough realnie rządził Wielką Brytanią wspólnie ze swym przyjacielem i ówczesnym lordem skarbu, a w istocie premierem Sidneyem Godolphinem oraz królową Anną. Oury wiele miejsca poświęcił zmaganiom partyjno-parlamentarnym, które doprowadziły ostatecznie do upadku koterii Churchilla i odwołania go ze wszystkich stanowisk w grudniu 1711 r. Było to wynikiem rozejścia się dróg księżnej Marlborough i królowej Anny oraz wzrostu antywojennej opozycji torysów na czele z Robertem Harleyem. Ponadto książę został postawiony pod sąd Izby Gmin. Oskarżono go o sprzeniewierzenie znacznych środków przeznaczonych na utrzymanie armii brytyjskiej walczącej na kontynencie. Zdominowana przez torysów Izba uznała go za winnego, jednak nie zdecydowano się nałożyć z tego powodu konkretnych sankcji. Jednocześnie, jak zauważa Oury, sprawa realnej odpowiedzialności Churchilla pozostaje do dziś niejasna.

W tych warunkach Marlborough zdecydował się opuścić kraj i udać się na kontynent, by przeciwdziałać wszelkimi możliwymi sposobami zawarciu pokoju z Ludwikiem XIV. W tamtym czasie intrygował przeciw Wielkiej Brytanii, próbując przekonać sprzymierzonych do interwencji w celu utrzymania swego kraju w wojnie z Francją. Równocześnie podtrzymywał relacje zarówno z jakobickim dworem w Saint-Germain, jak i elektorem hano-werskim Jerzym Ludwikiem, który miał w przyszłości wstąpić na tron zgodnie z zasadami sukcesji protestanckiej. Chciał on odegrać decydującą rolę po śmierci Anny. W momencie pogorszenia się zdrowia królowa postanowiła na nowo zaufać Churchillowi, który zdecydował się na drogę powrotną do Anglii. Finalnie książę nie zdążył na czas przepłynąć przez kanał La Manche, a gdy to uczynił, brytyjska monarchini odeszła już z tego świata.

Wbrew przewidywaniom sukcesja hanowerska przebiegła sprawnie i pomyślnie, a jedną z pierwszych decyzji nowego monarchy Jerzego I było przywrócenie Churchillowi wszystkich

¹⁰ Tutaj niezwykle przydatne dla klarowności wykładu okazały się komplet map ilustrujących postępy dowodzonych przez Churchilla wojsk koalicyjnych w południowych Niderlandach, Nadrenii i Bawarii oraz plany pokazujące przebieg decydujących bitew.

utraconych urzędów i godności. Mimo to jego pozycja w rządzie znacząco zmalała. Liczący sobie wówczas 66 lat Marlborough został z czasem zastąpiony przez młodsze pokolenie polityków, związanych z whigami, którzy na wiele dekad zdominowali brytyjskie życie polityczne. Kresem jego zaangażowania publicznego był nagły udar mózgu w kwietniu 1716 r., który spowodował częściowy paraliż. Marlborough zmarł nieco ponad sześć lat później, Sara zaś przeżyła męża o 20 lat.

W tym momencie autor kończy główną oś narracji biograficznej. Poszerzył on jednak swoją pracę o dodatkowy rozdział zatytułowany „Le miroir de la renommée” (s. 341–362) i konkluzję (s. 363–390). W ostatniej części książki w niezwykle zajmujący sposób opisuje kreowanie wizerunku swego bohatera zarówno przez niego samego, jak i jego przeciwników, tak za życia, jak po śmierci Churchilla. Odwołuje się do licznych przykładów architektury (ze sławnym Pałacem Blenheim wzniesionym przez księcia dla własnej chwały), literatury i sztuk plastycznych. Dodatkowo zaletą edytorską jest wkładka z fotografiami opisywanych dzieł. W konkluzji autor wydobywa najważniejsze rysy osobowości tej nieprzeciętnej postaci, jaką bez wątpienia był książę Marlborough. Stawia zasadnicze pytanie o jego wielkość. Na tak postawione pytanie zdaje się odpowiadać twierdząco, wskazując zasadnicze przyczyny odnoszonych przez niego sukcesów wojskowych. Pośród nich wymienia dobre rozpoznanie i wywiad, skupienie się na działaniach ofensywnych i dążenie do pełnego wyzyskania militarnego zwycięstwa. Nie ukrywa on przy tym słabości swego bohatera, wspominając o jego wątłym zdrowiu, napadach apatii i depresji.

Na niespełna 400 stronach Oury kreśli wielowymiarowy, zrównoważony portret swego bohatera jako polityka, wojskowego, dyplomaty i spiskowca. Równocześnie zgodnie z zasadami dobrej biografii pretekstowej pokazuje szeroki obraz epoki, przeprowadzając czytelnika w jasny i zajmujący sposób przez wiele złożonych zagadnień z historii Anglii przełomu XVII i XVIII w. Pewien niedosyt pozostawia jedynie niedostateczne opisanie wątku życia osobistego Johna Churchilla. Poza latami wczesnej młodości nie mamy dłuższych fragmentów poświęconych szerszemu studium relacji małżeńskiej łączącej Johna i Sarę. Jest to tym bardziej dojmujące, że dysponujemy obfitym korpusem listów księcia Marlborough do ukochanej żony, przechowywanych do dziś w Pałacu Blenheim. Podobny zarzut można wystosować również względem niedostatecznego rozwinięcia tematu przyjaźni łączącej Churchilla z Godolphinem. Wydaje mi się to tym bardziej zasadne, że w ostatnich latach powstała odrębna monografia poświęcona temu tematowi¹¹. Mimo owych zastrzeżeń należy bardzo wysoko ocenić recenzowane dzieło. Równocześnie warto zaapelować o przekład tej pracy na język polski, gdyż jej obecność w naszym kraju uzupełniłaby wydatnie istotną lukę tematyczną na rodzimym rynku wydawniczym. Pozycja ta znalazłaby bez wątpienia czytelników zarówno wśród specjalistów, jak i miłośników historii.

ANTONI STOSIK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych
ORCID 0000-0002-3527-615X

¹¹ F. Harris, *The General in Winter. The Marlborough-Godolphin Friendship and the Reign of Queen Anne*, Oxford 2017.